

- довжину верхньої кінцівки (руки) у відсотковому співвідношенні до довжини тіла;
- довжину нижньої кінцівки;
- скелічний показчик.

Етнолог не тільки зібрав, обробив і систематизував надбаний матеріал, а й простежив процес формування антропологічних типів українців. Підсумовуючи, варто зазначити, що видатний антрополог і літературознавець Федір Кіндратович Вовк науково довів ідею єдності, унікальності, самобутності українського народу. Слід віддати належне багаторічним старанням вченого, адже його концепція неподільності українців актуальна і користується інтересом у читачів до сьогодні.

1. Горбик В. О. Вовк (Волков) Федір Кіндратович / Енциклопедія історії України : у 10-ти тт. ; [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. — Т. 1:А–В. — К.: Наук. думка, 2003. — С. 589.
2. Денисенко В. «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» Хв. Вовка / В. Денисенко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. — 1928. — Вип. 2–3. — С. 146–159.
3. Макарчук С. А. Етнічна історія України : навч. посібник / С. А. Макарчук. — Київ: Знання, 2008. — 471 с.
4. Франко О. Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка / О. Франко // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. — Львів, 1998. — С. 84–100.
5. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. — Київ, Мистецтво, 1995. — 404 с.

Жученко А. М., Левченко В. В.

Вчений-фінансист В. М. Твердохлєбов — фундатор вищої економічної освіти в Одесі

У працях сучасних дослідників, що вивчають історію становлення та розвитку вищої економічної освіти та науки в Одесі на зламі ХІХ–ХХ ст. досить часто зустрічаються імена відомих одеських вчених-економістів — М. М. Вольського, О. С. Постникова, Л. В. Федоровича, В. Д. Каткова, С. І. Солнцева, А. С. Бориневича, Г. Г. Швігтау, Г. І. Тіктіна та ін., які залишили вагомий слід у розвію

цієї галузі знань. Однак серед них не згадується ім'я Володимира Миколайовича Твердохлебова (1876–1954), постать якого виявилася незаслужено призабутою [9, с. 222–225; 10, с. 561–565], не дивлячись на те, що як раз на межі XIX–XX ст. впродовж дванадцяти років він викладав в Імператорському Новоросійському університеті, де займався вивченням питань фінансового права, фінансів світового господарства й Російської імперії, державного кредиту, оподаткування, історії фінансів XVIII–XIX ст., а в 1918–1920 рр. був деканом економічного факультету Одеського політехнічного інститут (ОПІ), на якому здійснювалася підготовка перших фахівців-економістів у вищій школі Одеси. З часом ім'я В. М. Твердохлебова було вписано в історію економічної науки як «великого авторитета у цій галузі» [8, с. 237]. Незважаючи на це його біографія досі залишається до кінця не вивченою [1; 7; 15], хоча деякі її фрагменти мають велике значення для розвитку вищої економічної освіти і науки в Одесі.

В. М. Твердохлебов народився 5 (17) серпня 1876 р. в Кишиніві. Його батько, який здобув освіту в Імператорському Київському університеті, працював у Бессарабській конторі державного майна та Кишинівському товаристві страхування від вогню [1, с. 5]. Родина жила скромно, небагато, але, вочевидь, приділяла багато уваги розвитку інтелектуальної складової у своєму житті, яка позначилася на вихованні та розумових здібностях сина.

Усі роки навчання В. М. Твердохлебова у кишинівській гімназії та на юридичному факультеті Імператорського Новоросійського університету, провідного вишу на той час на півдні Російської імперії, пройшли під знаком відзнак та нагород. Після закінчення навчання 1899 р. за рекомендацією Вченої ради Новоросійського університету його було зараховано приват-доцентом юридичного факультету, де він викладав курс «Фінанси Росії» [2, арк. 3].

У 1910 р. в Імператорському Харківському університеті В. М. Твердохлебов захистив магістерську дисертацію на тему «Обложение городской недвижимости на Западе», написану на основі матеріалів, зібраних під час закордонних наукових відряджень за кошти університету та опубліковану до захисту [11]. Оригінальність праці, яка отримала високу оцінку науковців і практиків, полягала у тому, що він одним з перших звернувся до теми місцевих фінансів, докладно

трактуючи питання державного і місцевого оподаткування нерухомості у західноєвропейських країнах.

У 1911 р., вже в званні магістра фінансового права, наказом міністра торгівлі й промисловості В. М. Твердохлебова було переведено до Санкт-Петербурзького політехнічного інституту (з 1914 р. Петроградський політехнічний інститут), спершу на посаду доцента, а потім екстраординарного професора кафедри науки про фінанси [1, с. 7]. У 1911/12 навчальному році він читав курс «Фінанси руських міст» і «Державний кредит» [13], а з 1912/13 навчального року та впродовж наступних чотирьох академічних років — «Місцеві фінанси в Росії» [12]. Науково-педагогічна діяльність вченого в ці роки вражає своєю насиченістю та різноманіттям. Крім викладацької і наукової діяльності (1916 р. видав монографію «Финансовые очерки» [14]) з липня 1917 р. він виконував обов'язки головного редактора «Торгово-промислової газети» — додатка «Вісника фінансів, торгівлі і промисловості», в якій розглядалися актуальні питання теорії та практики фінансів. У цій газеті вчений публікував й свої статті, присвячені нововведеним податкам, реформам місцевих фінансів, проблемам бюджетної політики тощо.

Восени 1917 р. В. М. Твердохлебов залишив Петроград та виїхав на батьківщину — до Кишиніва, що скоріш за все було пов'язано з революційними подіями та наростаючим колапсом у всіх сферах життя країни. Декану економічного відділення Петроградського політехнічного інституту він повідомляв, що не міг з'явитися з Кишиніва до Петрограду внаслідок труднощів залізничного сполучення [1, с. 11]. Саме цей період у біографії науковця залишається не дослідженим та має хибні думки щодо його діяльності у цей час. Наприклад, помилковим є припущення, що протягом 1918–1920 рр. він «продовжував педагогічну й наукову діяльність у Новоросійському університеті» [15, с. 117]. У списках викладацького штату Новоросійського університету за цей період його ім'я не вказано [3, арк. 264–315], що також підтверджує «Список чоловіків службовців Одеського політехнічного інституту, які не перебувають в штатах інших установ та ті, що народилися в роки 1875–1902» [6, арк. 46]. Насправді від 1918 до 1920 рр. життя вченого було пов'язано з ОПІ, якій почав вести відлік своєї історії від 15 вересня 1918 р.

У першому навчальному році ОПІ складався з трьох факультетів: механічного (відділення — механічне, суднобудівне, електротехнічне); інженерно-будівельного (відділення — сухопутно-дорожнього будівництва, меліоративно-гідротехнічне, санітарного зодчества); економічного (відділення — публічно-господарське і приватно-господарське) [4, арк. 1–1 зв.]. Отже, зародження вищої економічної освіти в Одесі відбулося 1918 р. в ОПІ, а одним з її фундаторів був В. М. Твердохлебов, який став першим деканом економічного факультету. Як декан він входив до складу різних адміністративних органів ОПІ: Президії, Піклувальної ради, комісії з розробки навчальних програм економічного факультету, яка складалася з найдосвідченіших і провідних викладачів вищої школи Одеси. Крім В. М. Твердохлебова, до неї входили С. І. Солнцев (голова), Г. Г. Швіттау, Г. І. Тіктін, А. С. Бориневич, В. А. Бертенсон, А. В. Гранов, К. О. Кузнецов, Д. Ф. Блюменфельд та ін. [5, арк. 1–2, 15 зв.]. Професору В. М. Твердохлебову було доручено читання лекцій з курсу «Фінансова наука» [6, арк. 6].

У 1919/20 навчальному році внаслідок реорганізації на економічному факультеті ОПІ була змінена структура, яку склали відділи: торгівельно-промисловий, кооперативний, публічно-господарський (державного, міського та земського господарства). При виші було створено економічний гурток. У 1919 р. також було засновано Товариство економічного вивчення півдня країни. До завдань цього товариства входило всебічне обстеження економічного й промислового стану Одеської губернії [4, арк. 2]. Влітку 1920 р. економічний факультет ОПІ було трансформовано. Замість нього відкрили два нових факультети — сільськогосподарський і соціалістичного господарства [4, арк. 2 зв.], які було переведено до структури нового вишу — Одеського гуманітарно-суспільного інституту. Припустимо, що саме реорганізація ОПІ підштовхнула вченого в серпні 1920 р. прийняти рішення щодо повернення до Петрограду. Отже, політичні події 1918–1920 рр. на два роки відірвали В. М. Твердохлебова від Петроградського політехнічного інституту та зв'язали його життя з ОПІ, де він заклав підґрунтя становлення та розвитку вищої економічної освіти в Одесі.

Про подальшу долю вченого відомо, що в Петрограді він викладав фінансові дисципліни в Політехнічному інституті та Державному університеті. У 1920-ті рр. він також керував фінансовою секцією Ленінградського відділення Інституту економічних досліджень при Наркомфіні СРСР. У 1930 р. у зв'язку з ліквідацією економічного факультету Петроградського політехнічного інституту він перейшов на роботу в Ленінградський фінансово-економічний інститут (ЛФЕІ, сучасний Санкт-Петербурзький державний університет економіки і фінансів), де заснував і очолив кафедру «Фінансова система капіталістичних країн і СРСР». Перші дипломи фахівців-фінансистів в СРСР були видані завдяки навчанню саме на цій кафедрі, де вчений читав курси лекцій з фінансів, грошового обігу і кредиту, теорії податків тощо. У 1932 р. внаслідок політичних репресій В. М. Твердохлебова звільнили від роботи в ЛФЕІ, що призвело до згасання його наукової діяльності. У 1942–1944 рр. він керував кафедрою фінансів Іркутського фінансово-економічного інституту, де читав відповідні курси лекцій. У 1944 р. повернувся до викладацького колективу кафедри фінансів ЛФЕІ, де керував науковою роботою аспірантів. У 1949 р. за рішенням ВАК йому було надано вчене звання професора, а 1951 р. він вийшов на пенсію.

У зв'язку з обмеженими рамками обсягу статті нами не проведено аналіз наукових праць В. М. Твердохлебова, що дало б можливість продемонструвати становлення та еволюцію його поглядів як вченого-фінансиста.

1. Бобович И. М., Дмитриев А. Л. В. Н. Твердохлебов — ученый-финансист и педагог. Очерк жизни и творчества / И. М. Бобович, А. Л. Дмитриев. — СПб, 1999. — 80 с.
2. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 45. — Оп. 4. — Спр. 1670.
3. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 4. — Спр. 2026.
4. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 4.
5. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 9.
6. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 11.
7. Дмитриев А. Л. Ученый-финансист Владимир Николаевич Твердохлебов / А. Л. Дмитриев // Финансы и Бизнес. — 2005. — № 4. — С. 114–123.
8. История русской экономической мысли: В 3-х тт. / Под ред. А. И. Пашкова. — М.: 1960–1966. — Т. 3: Эпоха империализма и буржуазно-демократических революций в России. — М., 1966. — 573 с.

9. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (1865–2015): історія та сучасність / гол. ред. І. М. Коваль. — Одеса: ОНУ, 2015. — 962 с.
10. Очерки развития науки в Одессе / Отв. ред. С. А. Андронаті. — Одесса: Титул, 1995. — 576 с.
11. Твердохлебов В. Н. Обложение городских недвижимостей на Западе. Ч. 1–2 / В. Н. Твердохлебов. — Одесса: Эконом. тип., 1906–1909. Ч. 1: Государственное обложение. — 1906. — [4], II, 276, II с.; Ч. 2: Местное обложение: (Новые виды городских налогов). — Одесса: Тип. «Техник», 1909. — [4], II, 306, [1] с., 1 л. табл.
12. Твердохлебов В. Н. Местные финансы: Доп. к курсу проф. Озерова «Наука о финансах» / В. Н. Твердохлебов. — СПб: Касса взаимопомощи студентов СПб политехн. ин-та имп. Петра Великого, 1911. — 56 с.
13. Твердохлебов В. Н. Государственный кредит: Курс лекций, чит. на экон. отд. в 1911–12 уч. г. / В. Н. Твердохлебов. — СПб: Касса взаимопомощи студентов СПб Политехн. ин-та имп. Петра Великого, 1912. — 151, 74 с.
14. Твердохлебов В. Н. Финансовые очерки: Вып. 1. Местные финансы: [Курс лекций, чит. на экон. отд-нии Петрогр. политехн. ин-та. Пг, 1917] / В. Н. Твердохлебов. — Пг.: Тип. Р. Г. Шредера, 1916. — С. 3–270.
15. Юхименко П. І., Бойко С. В. Володимир Миколайович Твердохлебов: життєвий шлях та внесок у розвиток фінансової науки / П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Фінанси України. — 2010. — № 4. — С. 114–125.

Грицюта О. О.

Письмові пам'ятки як археологічне джерело в дослідженнях Д. І. Багалія

Наукова спадщина Дмитра Івановича Багалія (1857–1932 рр.) завжди викликала великий інтерес серед науковців. Він є автором більше ніж чотирьохсот наукових праць, значна частина яких присвячена історії України.

Коло наукових інтересів вченого було надзвичайно широким. В його доробку — масштабні дослідження з архівознавства, історіографії, археології.

Вищу освіту Д. І. Багалій отримав у Київському університеті св. Володимира. Серед його вчителів були такі відомі історики, як В. С. Іконніков, І. В. Лучицький та Ф. Я. Фортинський. Особливий вплив на становлення Багалія як науковця мав В. Б. Антонович. Під його керівництвом Дмитро Іванович постав як історик-професіонал, археограф та археолог [5, с. 84].